

УДК 316.334.3

DOI [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.4\(44\).20](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.4(44).20)

В. А. Полторак

доктор філософських наук, професор
професор кафедри соціології та соціальної роботи
e-mail: v.a.poltorak20@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4414-719X
Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70б, м. Запоріжжя, 69002, Україна

Я. В. Зоська

доктор соціологічних наук, професор
професор кафедри соціології та соціальної роботи
e-mail: zoskayana@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0407-1407
Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70б, м. Запоріжжя, 69002, Україна

А. Г. Стадник

кандидат соціологічних наук
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
e-mail: a.g.stadnyk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2986-9765
Класичний приватний університет
вул. Жуковського, 70, м. Запоріжжя, 69002, Україна

ПОЛІТИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОКАЗНИК СПЕЦИФІКИ ЇЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Мета дослідження – аналіз проблем сутності та показників індивідуальної політичної ефективності, реалізовуваної в процесах політичної участі та політичної поведінки.

Методологія дослідження. У ході дослідження використано такі методи: системний аналіз – для осмислення проблем сутності індивідуальної політичної ефективності; структурно-функціональний аналіз – для дослідження форм політичної участі та політичної поведінки громадян. Емпіричну базу становлять результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження «European Social Survey».

Результати. Розглянуто важливу та практично на сьогодні не досліджену в соціології проблему, пов'язану з ефективністю індивідуальної політичної діяльності пересічних громадян. Розкрито подібну політичну ефективність як відповідність досягнутих у процесі політичної діяльності результатів висунутим цілям. Проаналізовано різноманітні (у тому числі конвенціональні та неконвенціональні) форми політичної участі та політичної поведінки громадян. Наведено результати соціологічних досліджень, що свідчать про найбільшу ефективність політичної електоральної поведінки на рівні прийняття рішень щодо голосування з використанням технології «голос думки», на відміну від технологій «голос належності» та «голос змін».

Новизна. Визначено, що в політичній діяльності особистостей виділяють як конвенціональні, так і неконвенціональні форми політичної поведінки, причому перші, конвенціональні (легальні), у сучасній Україні, як свідчать результати соціологічних досліджень, є найбільш ефективними, і саме в них згодна брати участь значна кількість громадян.

Практичне значення. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для визначення сутності та показників індивідуальної політичної ефективності, яка реалізується в процесах політичної участі та політичної поведінки суспільства.

Ключові слова: політична участь, політична поведінка, політична ефективність, індивідуальна політична ефективність.

I. Вступ

Загалом проблематику політичної діяльності, її специфіки в соціології політики та політології досліджували й досліджують, однак аспект, висвітлений у цій статті, залишився поза увагою науковців: як у цілому слабо розкрита проблематика політичної ефективності, так і, відповідно, її аспекти, що безпосередньо торкаються життєдіяльності та функціонування особистості.

Насамперед, доцільно, на нашу думку, «звучити» проблему, тобто виділити безпосередній предмет дослідження за допомогою кількох фільтрів. По-перше, необхідно уточнити, що мають

на увазі, коли говорять безпосередньо про політичну ефективність як одну зі складових ефективності соціальної (остання, до речі, також потребує уточнення). По-друге, потрібно «поділити» подібну ефективність на ту, що, з одного боку, торкається діяльності соціальних (у тому числі етнічних та ін.) груп людей, громадських організацій, політичних партій, з іншого – політичного функціонування індивіда, особистості. По-третє, навіть коли йдеться про політичне функціонування особистості, то це може стосуватися як осіб, що на громадських засадах або професійно займаються політичною діяльністю, у тому числі політиків вищого щабля, президентів тощо, так і осіб, що «репрезентують» пересічних громадян, які не займаються політикою професійно, але все ж «беруть участь» тим чи іншим чином у політичних процесах, реалізації політичних завдань та цілей як безпосередньо, так і опосередковано.

Узагалі деякі аспекти функціонування в політичному просторі пересічних громадян у світі та зокрема в Україні в соціології певним чином досліджувалися, але практично не вивчені ті аспекти, що пов'язані з політичною ефективністю подібного функціонування, а саме така проблема в суспільстві, що перебуває в перехідному періоді до демократичного суспільства, політичній трансформації, безумовно, є актуальною.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета статті – аналіз проблем сутності та показників індивідуальної політичної ефективності, реалізованої в процесах політичної участі та політичної поведінки.

У ході дослідження використано такі методи: *системний аналіз* – для осмислення проблем сутності індивідуальної політичної ефективності; *структурно-функціональний аналіз* – для дослідження форм політичної участі та політичної поведінки громадян. Емпіричну базу становлять результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження «European Social Survey».

III. Результати

Розпочнемо розгляд цієї важливої та маловивченої проблеми цитатою з видання «Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні», підготовленого Інститутом соціології НАНУ, де практично вперше в українській соціології цю проблему порушено та коротко проаналізовано. Так, О. Резник зазначає: «Політична ефективність (political efficacy) визначається як відчуття, що індивідуальна політична дія матиме вплив на політичний процес у суспільстві. Поняття політичної ефективності часто використовується для позначення переконання людини в тому, що вона може або не може контролювати в політичному житті в суспільстві. Йдеться як про внутрішню впевненість у власній компетентності, здатності до дії, ризику тощо, так і оцінку політичних інститутів та їх здатність реагувати конструктивно чи репресивно» [9, с. 196].

Тепер зазначимо про що це. По-перше, про певні «відчуття» особистості щодо того, що вона може впливати на політичний процес. Зрозуміло, що це лише відчуття, і вони можуть бути й помилковими, і просто «навіяними» пропагандою тощо. Та це жодним чином не свідчить про те, що вони дійсно враховуються або можуть бути врахованими. По-друге, про таке, скажімо, «міфічне» твердження, як «переконання людини, що вона може...». А якщо ці переконання помилкові, якщо підтверджуються лише деякі з них, або вони взагалі не підтверджуються... По-третє, про внутрішню впевненість у своїй компетентності, то це взагалі не із цієї «опери». Відомо, що найбільш впевненими у своїй компетентності часто бувають індивіди, які взагалі некомпетентні. Так чи можна говорити про їх політичну ефективність? Нарешті, по-четверте, взагалі не зрозуміло, до чого тут оцінка політичних інститутів щодо їх здатності реагувати. Вони в принципі можуть реагувати, як їм заманеться, не виключаючи ситуацій, коли вони не тільки не вважають за потрібне реагувати, реалізуючи думки та побажання громадян, а навіть можуть заважати, перешкоджати їх врахуванню.

Отже, констатуючи значний внесок авторів цитованої вище монографії, які порушили таку важливу проблему, ми не можемо погодитися з їх підходом, який сформульовано так: «Внутрішня політична ефективність зосереджена на впевненості особистості у своїй компетенції розуміти, судити і висловлювати свій політичний вибір ефективно» [1, с. 196]. З одного боку, постає питання: як це – ефективно? З іншого – саме по собі висловлення думки (ефективне чи неефективне) не свідчить ні про яку політичну ефективність ані діяльності політичної особистості взагалі, ані навіть висловлення своїх політичних думок або політичного вибору.

І от тут ми й повинні звернутися до того, що саме мають на увазі, говорячи про політичну ефективність. Передусім, визначимось з розумінням ефективності в багатьох сферах соціальної (на відміну від економічної) діяльності. Йдеться і про політику, і про ідеологію, і про культуру, і про пропаганду тощо. На відміну від економічної діяльності, у соціальній, зокрема політичній, ефективність визначають дещо іншим способом. Якщо «в економіці ефективність трактують як відношення здобутого в результаті економічної діяльності ефекту до витрат, пов'язаних із досягненням цього результату, то в пропаганді, ідеології здобутий ефект співвідноситься з висунутими в процесі цієї діяльності цілями» [6, с. 205].

Зрозуміло, що подібно ефективність тлумачать і в політиці. Найпростіший приклад: висунув політик на виборах свою кандидатуру для того, щоб стати депутатом, і став ним. Це, безумовно, означає, що його діяльність у цьому плані була ефективною: поставив мету й досягнув її. Якщо ж вибори програні, і депутатом стала інша людина, то, зрозуміло, що діяльність була неефективною, і говорити про політичну ефективність немає сенсу.

Цей приклад досить переконливий. Але він дійсно простий. Проблема в тому (мається на увазі проблема нашого дослідження), що вважати ефективним у діяльності пересічних громадян, участі особистості в політиці, політичній діяльності? Відповідаючи на це запитання, потрібно з'ясувати, чи зараховувати до політичних усі дії, завдяки яким відтворюється, змінюється, руйнується система влади [7, с. 97]. Відповідно, коли йдеться про участь у цих діях, процесах окремих особистостей, необхідно уточнити та розкрити такі поняття: «політична участь» та «політична поведінка».

Але перед цим варто сказати ще декілька слів щодо проблеми ефективності політики, політичної дії. Одна річ, коли йдеться про політику взагалі, інша – коли про діяльність тієї чи іншої політичної організації. В останньому випадку ефективність діяльності організації можна враховувати, зіставляючи результати такої діяльності як з поставленими цілям, так і з витратам на це [2, с. 237].

Тобто, якщо говорити не про політику взагалі чи діяльність певної політичної сили, політичної партії, що реалізують певні завдання, то при аналізі ефективності такої діяльності дійсно можна враховувати як важливий чинник ті витрати, які зроблені організацією на реалізацію висунутих завдань. А також потім зіставляти подібні витрати, зроблені організацією, з витратами інших організацій на реалізацію подібних цілей.

Але цей підхід практично не працює щодо визначення загальної політичної ефективності діяльності політичної партії або політика. З історії відомі численні випадки, коли загальні результати політичної діяльності, її ефективність дуже слабо пов'язані (або не пов'язані зовсім) із зробленими партією чи політиком витратами. Візьмемо, наприклад, результати президентських виборів в Україні, що проходили у 2019 р. Місце, яке на них посів кандидат І. Смішко, зовсім «не відповідало» тим мінімальним витратам, які він зробив у ході передвиборної кампанії. І це при тому, що деякі інші кандидати на посаду Президента України витратили на порядок більші гроші.

Але повернемося до визначення понять. «Під політичною участю, – зауважує О. Лісієнко, – маються на увазі будь-які, переважно добровільні, дії індивідів або соціальних груп, пов'язані із їх відносно ефективною участю (безпосередньою або опосередкованою) в розробці, прийнятті та виконанні політичних рішень; участь громадян у тій чи іншій формі в політико-владних відносинах. Політична участь може слугувати засобом досягнення певної мети, задоволення потреби в самовираженні та самоствердженні, задоволенням почуттям громадянськості» [10, с. 322].

При цьому, безумовно, рівень участі громадян у демократичному суспільстві в політиці, тобто рівень залучення індивідів у владні політичні відносини, багато в чому залежить від тих мотивів, якими вони керуються, беручи участь у процесах підготовки, прийняття та реалізації рішень, що мають політичний характер. Від того, які мотиви цієї діяльності виступають як головні, залежить, безумовно, й ефективність також політичної участі. Російський соціальний психолог Д. В. Олшанський виділив такі (наводимо неповний перелік) мотиви політичної участі громадян [5, с. 141–142]:

1. Мотив інтересу та привабливості політики як сфери діяльності. Для певного типу людей політика просто цікава як сфера занять.

2. Пізнавальні мотиви. Політична система надає людині сталу картину світу. Це зручна пізнавальна схема, яка дає переваги тим, хто краще орієнтується в політиці.

3. Мотив влади над людьми. Один із стародавніх, глибинних мотивів, що не потребує детальних коментарів.

4. Ідеологічні мотиви. Це стійкі мотиви, що засновані на збігові власних цінностей людини, її ідейних позицій з ідеологічними цінностями політичної системи.

5. Мотиви перетворення світу. Це дуже сильні мотиви, що пов'язані з розумінням недосконалості світу та наполегливим прагненням покращити, перетворити його.

6. Традиційні мотиви. Дуже часто люди беруть участь у політиці тому, що так просто прийнято в їх місцевості, серед родичів, друзів та знайомих.

7. Меркантильні мотиви. Політика, як і будь-яка інша сфера, являє собою на певному рівні оплачувану працю. Відповідно, для певних людей заняття політикою – просто спосіб заробити.

8. Хибні псевдомотиви. Це ті квазімотиви, які активно формує пропаганда будь-якої політичної системи: від «За Батьківщину, за Сталіна» до вимог «відстояти цінності істинної демократії».

Відповідно, як ми вже зауважили вище, основні мотиви, якими керуються учасники політичного процесу, визначають той чи інший рівень політичної ефективності загалом. Досліджень значущості в цьому сенсі тих чи інших мотивів ми не знайшли. Але можна припустити, що мотиви влади над людьми та ідеологічні мотиви в першу чергу становлять «виходи» максимальної ефективності в політичній діяльності. Водночас пізнавальні мотиви, мотиви інтересу до політики, мотиви перетворення світу виступають як такі, що тільки певним чином долучають людей до участі в політиці. Традиційні мотиви, безумовно, відіграють значну роль, коли йдеться про електронні процеси. Щодо хибних псевдомотивів, то історія свідчить про те, що найчастіше їх використовують для залучення людей у політику в авторитарних та тоталітарних суспільствах.

Зрозуміло, що в умовах демократичного суспільства існує зацікавленість як держави, так і індивіда, усього суспільства взагалі (чого не може бути в авторитарному чи тоталітарному суспільстві) у максимальній участі громадян у політиці, політичних відносинах, політичному житті в

цілому. Також зрозуміло й те, що форми та різновиди політичної участі залежать як від особистості, індивіда, так і від характеру політичного режиму та значної кількості варіантів конкретних ситуацій, у яких виявляється подібна політична участь. Тому можна говорити про те, що подібна участь може бути пасивною або активною (діяльність, зокрема, політичних активістів); або тільки участю у виборах представницьких органів; або, якщо йдеться про деякі категорії населення, безпосередньо участю в політичній професійній діяльності.

У будь-якому разі, як слушно зауважують автори роботи «Світ політичної науки», «політична участь передбачає низку умов: по-перше, це повинен бути конкретний політичний акт, включаючи його словесне висловлення, а не просто якісь, ніяк не проявлені емоції; по-друге, участь, за низкою виключень добровільна (тобто це не є сплата податків, не є служба в війську, не є обов'язкова святкова демонстрація при тоталітарному режимі); по-третє, участь є дійсною, а не фіктивною, при наявності реального вибору, альтернативи» [4, с. 493].

Існує досить багато класифікацій форм політичної участі. Зокрема, її можна розглядати за такими групами показників:

- легальну (конвенціональну) та нелегальну;
- інституалізовану та неінституціалізовану;
- індивідуальну та колективну;
- активістську та пасивну;
- мобілізовану та автономну;
- традиційну та інноваційну;
- постійну та епізодичну тощо [10, с. 324].

Спеціальних емпіричних досліджень, крім тих, що торкалися проблематики виборів (це дуже важлива та цікава проблема, але ми не розглядаємо її в цій статті), щодо актуальності, активності та безпосередніх форм використання політичної участі в Україні практично не проводили. Тим не менше, ми можемо навести певні результати дослідження, у якому не тільки висвітлено деякі аспекти політичної участі громадян України в політичному житті, а й здійснено порівняння рівня подібної участі в різних країнах Європи (табл. 1, наведено дані за 2011 р.).

Таблиця 1

Результати Міжнародного порівняльного проєкту «Європейське соціальне дослідження»: рівень зацікавленості політикою (середній бал); відповіді на запитання: «Чи доводилося Вам за останні 12 місяців брати участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях», % опитаних

Країни Європи	Рівень зацікавленості політикою	Участь у мітингах і демонстраціях		
		Так	Ні	Не знаю
Бельгія	2,66	6,4	93,5	0,1
Болгарія	2,65	3,1	96,7	0,2
Велика Британія	2,57	2,4	97,6	0,0
Греція	3,04	10,0	89,7	0,3
Данія	2,15	7,7	92,3	0,0
Естонія	2,71	2,0	99,0	0,0
Ізраїль	2,58	7,4	92,2	0,1
Ірландія	2,84	7,0	92,9	0,0
Іспанія	2,95	18,3	81,6	0,0
Кіпр	2,94	4,9	94,3	0,4
Нідерланди	2,31	2,8	97,2	0,0
Німеччина	2,32	8,3	91,6	0,0
Норвегія	2,51	9,8	90,1	0,1
Польща	2,74	2,0	98,0	0,0
Португалія	3,12	2,4	97,4	0,0
Росія	2,70	3,5	95,9	0,6
Словаччина	2,66	2,4	96,9	0,2
Словенія	2,89	2,2	97,6	0,1
Угорщина	2,79	2,7	97,0	0,1
Україна	2,80	4,7	94,6	0,6
Фінляндія	2,58	1,4	98,6	0,1
Франція	2,61	17,7	82,3	0,0
Хорватія	2,97	7,9	90,8	0,3
Чеська Республіка	3,11	5,0	94,3	0,4
Швейцарія	2,36	3,9	96,1	0,0
Швеція	2,32	4,9	95,1	0,0

Джерело: [1].

Наведені результати дослідження, зокрема, свідчать про те, що українці, хоча й не дуже активно, але все ж цікавляться політикою. Причому наведений середній бал такої зацікавленості (2,80) перевищує аналогічні практично для всіх країн, що раніше входили до СРСР та «соціалістичної співдружності», крім Хорватії (2,97) та Чеської Республіки (3,11). По-друге, участь у політичних діях (ми взяли для прикладу участь у санкціонованих мітингах та демонстраціях) брали 4,7% опитаних українців, цей показник також поступається результатам серед названих вище країн лише хорватському та чеському [1, с. 18, 30].

Тепер перейдемо безпосередньо до деяких аспектів характеристики політичної поведінки особистостей, що, зокрема, свідчать і про її ефективність. Як зауважує А. І. Соловйов, «політична поведінка – це уся сукупність суб'єктивно мотивованих суб'єктів (акторів), які реалізують свої статусні позиції та внутрішні установки» [9, с. 369]. Інакше кажучи, це різноманітні типи політичної активності людей, завдяки яким безпосередньо відтворюється та змінюється політика як специфічна сфера суспільства, об'єктивна реальність його функціонування та розвитку. Тобто це ті безпосередні форми прояву, реалізації політичної участі, що конкретно відбуваються в реальності, на так званому «політичному полі». Якщо говорити про такі форми політичної участі індивідів, як конвенціональна та неконвенціональна, то вони реалізуються в таких різновидах політичної поведінки.

Конвенціональні форми:

– голосування (включаючи також відмову від голосування) на виборах різних рівнів та референдумах;

– регулярна партійна робота, активна участь у заборах осередків партії, контактування з посадовими особами;

– робота в межах виборчих кампаній (агітація, пропаганда, відвідування виборчих акцій, розповсюдження листівок, пожертва грошей тощо);

– інформаційна діяльність (видання, розповсюдження рекламних брошур та листівок, публікування політичної інформації на вебсайтах);

– членство та робота в недержавних організаціях, мета яких – впливати на політичні рішення.

Неконвенціональні форми:

– ненасильницька легітимна поведінка, яка включає як пасивні, так і активні форми (бойкоти, захоплення приміщень, не пов'язане з порушенням закону, тощо);

– ненасильницькі іллегітимні дії, до яких належать акти громадянської непокорності, коли суб'єкт за моральними мотивами відмовляється підкорюватися закону, не застосовуючи при цьому сили до влади, участь у незаконних демонстраціях, страйках тощо;

– насильницькі дії: тероризм, бунт, блокування доріг, захоплення установ, бійки з міліцією, заподіяння шкоди чужій власності [10, с. 328–329].

Розглянемо деякі результати дослідження проявів подібної політичної поведінки, спираючись на дані соціологічного моніторингу «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», який здійснює Інститут соціології НАНУ [11, с. 511]. У табл. 2 наведено результати дослідження за 1994, 2008 та 2017 рр. На відміну від результатів, наведених у табл. 1, де опитування респондентів стосувалося їх реальної участі в тих чи інших політичних діях, у цьому випадку (табл. 2) йдеться про думки опитаних щодо того, наскільки ефективними вони вважають запропоновані їм для оцінювання форми політичної поведінки.

Таблиця 2

Основні форми політичної участі, які населення України вважає найбільш ефективними й допустимими, та готове взяти в них участь у разі порушення їх прав і інтересів (% опитаних)

Форми політичної участі	Роки		
	1994	2008	2017
Участь у передвиборчих кампаніях	15,5	25,7	25,2
Збирання підписів під колективними петиціями	17,0	25,4	32,0
Законні мітинги й демонстрації	16,6	24,7	29,1
Погрожування страйком	7,9	5,4	6,1
Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	7,1	6,1	6,5
Несанкціоновані мітинги й демонстрації	2,2	2,6	3,3
Незаконні страйки	1,6	1,7	2,6
Голодування протесту	2,0	2,1	1,2
Пікетування державних установ	4,4	7,3	6,8
Захоплення будівель державних установ	1,0	1,7	2,2
Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	2,0	1,3	1,2
Інше	1,1	0,9	0,4
Жоден із способів не здається мені ефективним і допустимим настільки, щоб брати в них участь	31,9	34,1	36,1
Важко сказати	29,8	17,3	7,7
Не відповіли	0,6	0,0	0,0

Результати дослідження дозволяють зробити два основних висновки. По-перше, серед оцінюваних форм політичної поведінки опитані як ефективні визначили декілька конвенціональних, тобто легальних форм, та декілька неконвенціональних. Якщо брати до уваги значущі в кількісному відношенні результати, то до перших належать такі: участь у передвиборчих кампаніях; збирання підписів під колективними петиціями та законні мітинги й демонстрації; до других – погрожування страйком; бойкот; пікетування державних установ.

По-друге, результати дослідження свідчать, що найбільш ефективними та такими, у яких опитані готові взяти участь, у сучасній Україні є саме конвенціональні форми політичної поведінки. І це є дуже цікавим, особливо зважаючи на ту обставину, що, наприклад, дослідження 2008 р. проведено після першого Майдану.

Хоча проблеми участі людей у виборчих кампаніях та ефективності подібної участі громадян потребують окремого та глибокого розгляду, ми все ж коротко звернемося до них, оскільки саме в процесі виборів найчастіше можна визначити ефективність політичної діяльності окремої особистості. У цьому випадку – виборця. Ю. Шведа, слідом за такими зарубіжними фахівцями, як А. Парізі та Г. Пасквіно, виокремлює такі три типи виборчої поведінки індивідів на індивідуальному рівні [12, с. 105–106]:

– «голос думки» – тип електоральної поведінки на індивідуальному рівні виражає рішення виборця, прийнятого на підставі багатьох пропозицій і програмних засад, репрезентованих і політичними партіями;

– «голос належності» електоральна поведінка на індивідуальному рівні, що виражає рішення виборця, прийняте на підставі глибокої суб'єктивної ідентифікації з політичною партією, яку розглядають як таку, котра має органічний зв'язок із соціальною групою, до якої входить виборець;

– «голос змін» – тип електоральної поведінки на індивідуальному рівні, який виражає складний зв'язок між виборцем і тим, кого вибирають.

Виникає питання: який із цих типів індивідуальної виборчої поведінки є найбільш ефективним? Вважаємо, що однозначної відповіді на таке запитання дати не можна. Зокрема, тому, що останніми роками виникло та набуло поширення явище так званого «падіння лояльності виборців» щодо певних політичних партій і виникнення, як зазначає Д. Ліллекер, «хитливого виборця», що немає чіткої прихильності до якоїсь політичної партії [3, с. 92–93].

Тим не менш, на нашу думку, цілком очевидно, що таким найбільш ефективним типом виборчої поведінки є «голос думки», оскільки «прив'язка» виборчої поведінки до позиції певної політичної партії або до тих, кого ми обираємо (мається на увазі не тільки партія, але й окремих кандидатів, припустимо, в президенти), значною мірою обмежують можливості ефективної політичної поведінки громадян узагалі.

Підтвердженням такого судження є результати соціологічного дослідження, проведеного Центром «СОЦІОПОЛІС» у 2012 р. напередодні парламентських виборів у трьох мажоритарних округах, розташованих у різних регіонах країни (табл. 3). Вочевидь, здобуті дані дають чітку відповідь на те, що такий тип поведінки, як «голос змін», практично не має серйозного впливу на електоральну поведінку українців: лише до 10% опитаних громадян збираються брати участь у виборах для того, щоб підтримати певного кандидата або не «пропустити» в Раду того кандидата, якому виборець не довіряє.

Таблиця 3

Тип електоральної поведінки за мотивами прийняття рішень щодо участі в голосуванні (% опитаних перед виборами у Верховну Раду України у 2012 р.)

Тип електоральної поведінки	Волинь Округ № 20 n ₁ = 800	Кіровоградська область Округ № 101 n ₂ = 800	Чернігівська область Округ № 205 n ₃ = 800
Це мій громадський обов'язок: вважаю, що я зобов'язаний брати участь у політичному житті країни, міста, району	52,0	54,4	49,9
Таким чином хочу показати свою згоду (або незгоду) з політикою держави, керівництва регіону, вплинути на ситуацію в країні, районі, можливість її зміни	15,8	11,6	8,0
Хочу підтримати кандидата, якому я довіряю, симпатизую	7,0	10,8	9,3
Не хочу, щоб до влади прийшла людина, якій я не довіряю, не симпатизую	3,4	7,0	6,8
Брати участь у таких виборах мені просто цікаво, хочу подивитися, хто переможе в змаганні кандидатів	1,0	5,1	2,0
Візьму участь, оскільки відсутність депутата від нашого округу не дає змоги репрезентувати інтереси населення у Верховній Раді	1,3	3,0	2,9
Візьму участь у виборах просто за звичкою, тому, що голосують друзі, родичі, сусіди, звик ходити на виборчу дільницю	2,9	4,6	3,5
З інших причин	0,3	0,1	1,4
Важко відповісти	0,9	0,5	2,0

Інші результати того ж дослідження свідчать, що й такий тип електоральної поведінки, як «голос належності», також не є дуже поширеним. Так, на запитання щодо того, які з українських партій краще за все відображають ваші інтереси та за яку з них ви би проголосували, в окрузі на Чернігівщині були здобуті такі результати: Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (16,6% 15,5%); Партія регіонів (11,9%, 12,0%); Партія «УДАР» Віталія Кличка (9,6%, 9,6%); Комуністична партія України (9,4%, 7,0%). Інші партії, хоча з діяльністю більшості з них опитані були достатньо знайомі, здобули значно менше прихильників.

У будь-якому разі зрозуміло, що й «партійна ідентифікація» не відіграє вирішальної ролі в їх орієнтації на прийняття рішень щодо голосування за кандидатів у парламент країн. Водночас

результати проведених досліджень (див. табл. 3) яскраво свідчать про те, що більшість опитаних українців дійсно виявляють активну громадянську позицію в підході до вибору кандидатів у народні депутати, враховуючи при цьому демонстрацію їх позиції згоди або незгоди з політикою держави, та намагаються при цьому вплинути на ситуацію в країні та регіоні, можливість її змінити.

Таким чином, можна зробити досить обґрунтований висновок щодо того, що в процесі виборів населення, громадяни України виявляють активність та досягають при цьому значної політичної ефективності. Чого варті хоча б президентські та парламентські вибори в Україні у 2019 р., коли громадяни країни, незважаючи на існуючі до цього традиції фактичних «перевиборів» старих політичних еліт, показали свою незгоду із старою політикою керівництва держави та зробили рішучі кроки для того, щоб фактично «поміняти» в країні політичні еліти. Це дало підстави науковцям констатувати: «Принципово нова людина прийшла до влади в Україні, яка не займалася політикою до 2019 р. Вона не брала участі у владних чи корупційних механізмах, не причетна до скандалів та політичного обману українців. Це подарувало Президенту України Володимирі Зеленському потужну хвилю довіри з боку нації з перевагою 73,22%» [13, с. 1623]. При цьому серйозна активність громадян на цих виборах загалом та в голосуванні за нові еліти зокрема свідчить про політичну (і підкреслимо, індивідуальну!) активність громадян України та її ефективність.

Таким чином, саме в процесі виборів, оглядаючи специфіку електоральної поведінки громадян, можна зробити кінцевий та доволі обґрунтований висновок щодо того, що індивідуальна поведінка громадян України на етапі демократичної політичної трансформації дійсно є достатньо ефективною. Висновок, який поки (вважаємо, що переважно через недостатню вивченість цієї проблеми) не можна повністю (частково ми це зробили вище) підтвердити, аналізуючи інші різновиди політичної участі та політичної поведінки громадян.

IV. Висновки

Результати проведеного аналізу свідчать, що проблема індивідуальної політичної ефективності політичної участі й поведінки громадян України є однією з найбільш актуальних та важливих в умовах сьогоденної демократичної трансформації політичної системи країни, однак недостатньо дослідженою.

Насамперед, ідеться про ефективність політичного функціонування особистостей, причому функціонування не представників політичної еліти, а пересічних громадян. При цьому під подібною політичною ефективністю розуміється, передусім, відповідність досягнутого в ході політичної діяльності результату поставленій меті. Визначено, що основними мотивами політичної участі є досягнення влади (у випадку з пересічними громадянами приведення до влади своїх обраців) та ідеологічні мотиви.

У політичній діяльності особистостей виділяють як конвенціональні, так і неконвенціональні форми політичної поведінки. Перші, конвенціональні (легальні) в сучасній Україні, як свідчать результати соціологічних досліджень, є найбільш ефективними, і саме в них згодна брати участь значна кількість громадян.

Як свідчать результати проведених досліджень електоральної поведінки громадян, найбільш ефективною є поведінка, орієнтована на індивідуальному рівні на прийняття рішень на підставі аналізу багатьох позицій, зроблених, зокрема, політичними партіями («голос думки»), а не на ідентифікації з політичними партіями («голос належності») чи врахуванні зв'язку між виборцями й тим, кого обирають («голос змін»). Стаття не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми й визначає перспективи подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Головаха Э., Горбич А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2012. 119 с.
2. Латфуллин Г. Р., Новичков Н. В. Полиитческая организация : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 656 с.
3. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты : пер. с англ. Харьков : Гуманитарный центр, 2010. 300 с.
4. Мельвиль А. Ю., Миронок М. Г., Шмачкова Т. В. Мир политической науки : учебник : в 2 кн. / отв. ред. А. Ю. Мельвиль. Москва : Моск. Гос. ин-т международ. отношений МИД России, 2004. Кн. 1. 796 с.
5. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии. Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 496 с.
6. Полторак В. А. Социология общественного мнения. Киев ; Днепропетровск : Центр «СОЦИОПОЛИС», 2000. 264 с.
7. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент. Москва : Дело, 2002. 400 с.
8. Соловьев А. И. Политология: политическая теория, политические технологии : учебник. Москва : Аспект Пресс, 2000. 559 с.
9. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с.

10. Соціологія політики : підручник : у 2 ч. / за ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. Ч. 2. С. 61–81.
11. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. пр. / за ред. В. Ворони та ін. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2017. Вип. 4 (18). 600 с.
12. Шведа Ю. Р. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії : навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2012. 373 с.
13. Dosenko A., Gerachkovska O., Shevchenko V., Bessarab A. Media as a Tool for Forming the President's Image (on the Example of the 2019 Election Process). *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. 2019. Vol. 9. Issue 1, November. P. 1623–1628.

References

1. Golovaha, E., & Gorbychik, A. (2012). Tendencii socialnih zmin v Ukraini ta Yevropi: za rezultatami «levropejskogo socialnogo doslidzhennya» 2005–2007–2009–2011 [Trends in social change in Ukraine and Europe: according to the results of the European Social Survey 2005–2007–2009–2011]. Kyiv: Institut sociologii NAN Ukraini [in Ukrainian].
2. Latfulling, G. R. & Novichkov, N. V. (2007). Poliiticheskaya organizaciya [Political organization]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
3. Lilleker, D. (Trans.). (2010). Politicheskaya kommunikaciya. Klyuchevye koncepty [Political communication. Key concepts]. Harkov: Izd-vo «Gumanitarnyj centr» [in Russian].
4. Melvil, A. Yu., Mironok, M. G., & Shmachkova, T. V. (2004). Mir politicheskoy nauki [The world of political science]. (Vol. 1). Moskva: Mosk. Gos. in-t mezhdunarod. otnoshenij MID Rossii [in Russian].
5. Olshanskij, D. V. (2000). Osnovy politicheskoy psihologii [Fundamentals of political psychology]. Ekaterinburg: Delovaya kniga [in Russian].
6. Poltorak, V. A. (2000). Sociologiya obshchestvennogo mneniya [Sociology of public opinion]. Kiev; Dnepropetrovsk: Centr «SOCIOPOLIS» [in Russian].
7. Pushkareva, G. V. (2002). Politicheskij menedzhment [Political management]. Moskva: Delo [in Russian].
8. Solovjev, A. I. (2000). Politologiya: politicheskaya teoriya, politicheskie tekhnologii [Political science: political theory, political technologies]. Moskva: Aspekt Press [in Russian].
9. Reznika, O. (Eds.). (2019). Sociologichni vimiri gromadyanskogo suspilstva v Ukraini [Sociological dimensions of civil society in Ukraine]. Kyiv: Institut sociologii NAN Ukraini [in Ukrainian].
10. Poltorak V. A., Petrova O. V., & Tolstouhova A. V. (2011). Sociologiya politiki [Sociology of politics]. (Vols. 1–2). Kyiv: Vid-vo Yevrop. un-tu [in Ukrainian].
11. Voroni, V. (eds.). (2017). Ukrainiske suspilstvo: monitoring socialnih zmin [Ukrainian society: monitoring of social change]. (Vol. 4 (18)). Kyiv: Institut sociologii NAN Ukraini [in Ukrainian].
12. Shveda, Yu. R. (2012). Politichni partii u viborah: teoriya ta praktika viborchoi kampanii [Political parties in elections: theory and practice of the election campaign]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
13. Dosenko, A., Gerachkovska, O., Shevchenko, V., & Bessarab, A. (2019). Media as a Tool for Forming the President's Image (on the Example of the 2019 Election Process). *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, 9, 1 (November), 1623–1628 [in English].

Стаття надійшла до редакції 23.09.2020.

Received 23.09.2020.

Poltorak V., Zoska Ya., Stadnyk A. Political Efficiency of Personality as an Indicator of the Specificity of its Political Participation and Political Behavior: Sociological Aspect

The purpose of the study is to analyze the problems of the essence and indicators of individual political effectiveness, implemented in the processes of political participation and political behavior.

Research methodology. The following methods and approaches were used in the research: system analysis – to analyze the problems of the essence of individual political efficiency; structural and functional analysis – to study the forms of political participation and political behavior of citizens. The empirical basis of the study is the results of the international comparative sociological study «European Social Survey».

Results. The article considers an important and practically unexplored problem in sociology related to the effectiveness of individual political activity of ordinary citizens. Such political efficiency is considered as the correspondence of the results achieved in the process of political activity to the set goals. Various (including conventional and unconventional) forms of political participation and political behavior of citizens are analyzed. The results of sociological research show the greatest effectiveness of political electoral behavior at the level of decision-making regarding voting using the technology of «voice of thought» in contrast to the technologies of «voice of belonging» and «voice of change».

Novelty. It is determined that in the political activity of individuals there are both conventional and unconventional forms of political behavior, while the first, conventional (legal) in modern Ukraine, according to sociological research, are the most effective and it is in them a large number of citizens agree to participate.

Practical significance. *The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use to determine the essence and indicators of individual political efficiency, which is realized in the processes of political participation and political behavior of society.*

Key words: *political participation, political behavior, political efficiency, individual political efficiency.*

Полторак В. А., Зоська Я. В., Стадник А. Г. Политическая эффективность личности как показатель специфики ее политического участия и политического поведения: социологический аспект

Цель исследования – анализ проблем сущности и показателей индивидуальной политической эффективности, реализуемой в процессах политического участия и политического поведения.

Методология исследования. В ходе исследования использованы следующие методы: системный анализ – для раскрытия проблем сущности индивидуальной политической эффективности; структурно-функциональный анализ – для исследования форм политического участия и политического поведения граждан. Эмпирическую базу составляют результаты международного сравнительного социологического исследования «European Social Survey».

Результаты. Рассмотрена важная и практически на сегодня не исследованная в социологии проблема, связанная с эффективностью индивидуальной политической деятельности рядовых граждан. Раскрыта подобная политическая эффективность как соответствие достигнутых в процессе политической деятельности результатов выдвинутым целям. Проанализированы различные (в том числе конвенциональные и неконвенциональные) формы политического участия и политического поведения граждан. Приведены результаты социологических исследований, свидетельствующие о наибольшей эффективности политического электорального поведения на уровне принятия решений относительно голосования с использованием технологии «голос мысли», в отличие от технологий «голос принадлежности» и «голос изменений».

Новизна. Определено, что в политической деятельности личностей выделяют как конвенциональные, так и неконвенциональные формы политического поведения, причем первые, конвенциональные (легальные), в современной Украине, как свидетельствуют результаты социологических исследований, являются наиболее эффективными, и именно в них согласно принимать участие значительное количество граждан.

Практическое значение. Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования для определения сущности и показателей индивидуальной политической эффективности, которая реализуется в процессах политического участия и политического поведения общества.

Ключевые слова: политическое участие, политическое поведение, политическая эффективность, индивидуальная политическая эффективность.